

#Śląsk Wspólna Sprawa

Wystawa o Śląsku w II RP

Autorzy tekstów plansz:

Danuta Cholewa, Irena Kontny, Aleksander Lysko, Małgorzata Pietrzak, Michał Spurgiasz, Małgorzata Tkacz-Janik, Malwina Wojtala (Instytut Myśli Polskiej im. Wojciecha Korfańskiego)

Redaktor prowadząca:

Magdalena Bagińska (Biuro Programu „Niepodległa”)

Projekt graficzny:

Kuba Bogacki (Biuro Programu „Niepodległa”)

Korekta:

Alicja Podrażnik

Koordinacja z ramienia BPN:

Magdalena Bagińska, Wioletta Kępka (Biuro Programu „Niepodległa”)

Koordinacja z ramienia Instytutu:

Katarzyna Kleczko, Maciej Zygmunt (Instytut Myśli Polskiej im. Wojciecha Korfańskiego)

Nadzór merytoryczny:

Małgorzata Mazur (Instytut Myśli Polskiej im. Wojciecha Korfańskiego)

Fotografie ze zbiorów:

Biblioteki Narodowej POLONA, Narodowego Archiwum Cyfrowego, Biblioteki Śląskiej, Biblioteki Cyfrowej UMCS

Piktogramy:

W projekcie wykorzystano Katowickie Ikony opublikowane na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe (CC BY 4.0) przez Medialab Katowice

Koncepcja serii wystaw historycznych:

Biuro Programu „Niepodległa”

Trzy powstania śląskie i plebiscyt

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku granice kraju nie były od razu ustalone. Nierozstrzygnięta pozostawała kwestia przynależności m.in. Śląska.

Wojciech Korfanty, dwukrotny poseł do Reichstagu oraz pruskiego Landtagu, optował za włączeniem Śląska, Wielkopolski i części Pomorza w granice Polski. Cesarstwo Niemieckie było przeciwne tym postulatom, starając się przeciwdziałać polskim ruchom narodowościowym. Żadna ze stron nie chciała ustąpić, co doprowadziło do wybuchu dwóch **powstań śląskich: pierwszego (16–24 sierpnia 1919 roku) i drugiego (19–25 sierpnia 1920 roku)**. Poprzedziły one przeprowadzenie plebiscytu na Górnym Śląsku, którego wynik miał zadecydować o przebiegu granicy polsko-niemieckiej.

Wojciech Korfanty, źródło: NAC

Oddziały wojskowe na Rynku. Widoczny generał Henri Le Rond, źródło: NAC

20 marca 1921 roku odbył się plebiscyt, w którym udział mogli wziąć również emigranci ze Śląska. Nad głosowaniem czuwała Międzysojusznicza Komisja Rządząca i Plebiscytowa na Górnym Śląsku z francuskim generałem Henri Le Rondem na czele. Obie strony zmobilizowały wszystkie siły, aby zwyciężyć w głosowaniu – np. polski Sejm Ustawodawczy nadał **Statut Organiczny** województwu śląskiemu, zapewniając szeroką autonomię regionu. Mimo to wynik okazał się niekorzystny dla Polski – zaledwie 40,4% osób głosowało za przyłączeniem Śląska do II RP. W tej sytuacji Międzysojusznicza Komisja Rządząca i Plebiscytowa na Górnym Śląsku skłaniała się ku przyznaniu państwu niemieckiemu prawie całego obszaru.

Plebiscyt na Śląsku — sporządzanie list głosujących i kart do głosowania, źródło: NAC

Granica Polski na Śląsku Górnym, 1922 rok, źródło: Biblioteka Śląska

Decyzja o takim podziale spowodowała wybuch **III powstania śląskiego (2 maja–5 lipca 1921 roku)**. Jego dyktatorem został Wojciech Korfanty. Dobrze przeprowadzone i skoordynowane działania powstańców doprowadziły do zmiany decyzji Komisji Plebiscytowej. Ostatecznie Polsce przyznano 29% obszaru plebiscytowego z miastami takimi jak Chorzów, Tarnowskie Góry, Pszczyna, Rybnik, Świętochłowice, Lubliniec i Katowice.

Akt Objęcia Górnego Śląska przez Polskę

W wyniku III powstania śląskiego, decyzją Konferencji Ambasadorów w Paryżu z 20 października 1921 roku, Polska otrzymała 29% obszaru plebiscytowego, na którym znajdowało się jednocześnie 50% hut i 76% kopalń węgla kamiennego. Oznaczało to, że duża część przemysłu obszaru plebiscytowego trafiła w granice II Rzeczypospolitej.

Na przyznanym terenie mieszkało około miliona osób. Miejscowa ludność przyjęła to rozstrzygnięcie w większości entuzjastycznie. Spontanicznie przygotowano specjalne bramy triumfalne na przyjazd Wojska Polskiego. **20 czerwca 1922 roku polska kawaleria pod dowództwem generała Stanisława Szeptyckiego została powitana już na moście w Szopienicach** przez Wojciecha Korfanteo, wojewodę śląskiego Józefa Rymera oraz mieszkańców. Była to podniosła chwila, która zapadła w pamięć.

„To był wielki dzień. Śląsk przy Polsce. To ja też wtedy pierwszy raz na oczy, żywego, prawdziwego polskiego żołnierza widziałam. Prawdziwego, nie z gazety.”

(Halina Gerlich, *To był wielki dzień...*)

Brama triumfalna w Katowicach, źródło: Biblioteka Śląska

Górnoszlązacy zbudowali w sumie ponad 200 bram triumfalnych. Część z nich wyróżniała się zdobieniami, jak np. brama w Królewskiej Hucie, a inne wymownym przekazem, chociażby brama w Piekarach Śląskich z przyczepionym do niej łańcuchem w pruskich barwach. 26 czerwca 1922 roku w Piekarach Śląskich 77-letni Wawrzyniec Hajda witał gen. Szeptyckiego. Wzruszony gen. Szeptycki powiedział:

„Nie będzie Pan wprawdzie widział wojska polskiego, lecz usłyszysz Pan za chwilę tętent ułanów polskich, którzy tędy przejeżdżać będą. Niech choćby to jest nagrodą za Pańską tęsknotę do Polski...”

(„Kurier Wnet”, *Ponad 200 triumfalnych bram...*)

16 lipca 1922 roku w Katowicach podczas oficjalnej uroczystości podpisano Akt Objęcia Górnego Śląska przez Polskę.

Brama triumfalna w Królewskiej Hucie, źródło: Biblioteka Śląska

Administracja śląska

Budowa gmachu Sejmu Śląskiego i Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach, źródło: NAC

Ziemie śląskie różniły się od terenów II Rzeczypospolitej pod względem gospodarczym, kulturowym oraz językowym. Na mocy **Statutu Organicznego Województwa Śląskiego** wydanego 15 lipca 1920 roku przez polski Sejm Ustawodawczy, Śląsk zyskał własny parlament, czyli Sejm Śląski, który posiadał władzę legislacyjną na terenie województwa. Mógł on wydawać przepisy karne i cywilne oraz ustawy w zakresie organizacji policji, rolnictwa, religii, szkolnictwa, administracji samorządowej i wojewódzkiej — jedynie polityka zagraniczna oraz sprawy wojskowe podlegały rządowi w Warszawie.

Prócz własnego parlamentu, śląska autonomia obejmowała także zarządzanie budżetem regionu, czyli Skarbem Śląskim. Dzięki temu województwo było w stanie np. samodzielnie zaciągnąć w 1931 roku kredyt od USA w wysokości 11 mln dolarów.

Pierwsze obrady Sejmu Śląskiego otworzyła kobieta, Janina Antonina Omańkowska, pełniąca funkcję Marszałek Senior Sejmu Śląskiego. W okresie międzywojennym funkcję wojewody śląskiego pełniło pięciu mężczyzn: Józef Rymer, Antoni Schultis, Tadeusz Koncki, Mieczysław Biłski i Michał Grażyński.

Lokalni działacze stanęli na czele rad gminnych i miejskich. Co ważne, wiele Polek zamieszkujących Śląsk było już świadomymi uczestnikami życia politycznego, gospodarczego i społecznego. Posłanki zasiadły w autonomicznym Sejmie Śląskim i w Sejmie RP (Halina Stęślicka z Siemianowic Śląskich). Już w 1919 roku kilka Polek weszło w skład rad gminnych i miejskich, np. Aleksandra Szyperska w Katowicach, Helena Jewasińska-Wąsikowa w Gliwicach, Agnieszka Ślódczyk w Bytomiu.

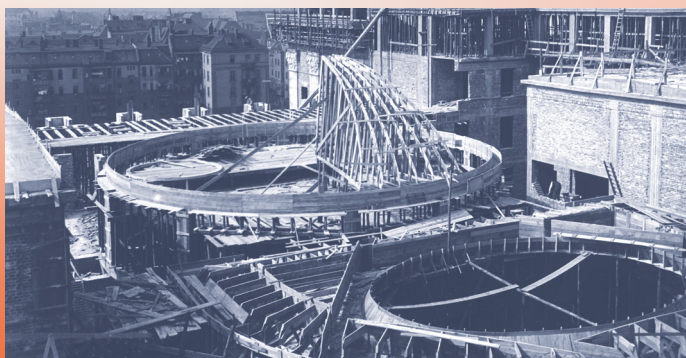
Janina Omańkowska, źródło: Biblioteka Śląska

Sejm Śląski – symbol autonomii

Gmach Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach już w chwili swego powstania stał się dziełem o pomnikowym, prestiżowym charakterze w II Rzeczypospolitej. Wzniesiona w latach 1924–1929 budowla łączyła funkcje siedziby Sejmu oraz władzy wykonawczej (biura Urzędu Wojewódzkiego) z mieszkalną (apartamenty marszałka i wojewody śląskiego).

Gmach wybudowano na planie czworoboku, spiętego potężnymi ryzalitami bocznymi, czyli elementami narożnymi wychodzącymi przed elewację budynku. Zespół krakowskich architektów — Ludwik Wojtyczko, Piotr Jurkiewicz, Kazimierz Wyczyński i Stefan Żeleński — zaprojektował okazałą budowlę w stylistyce monumentalnego klasycyzmu, wprowadzając do wnętrza elementy art déco. Imponującej bryle gmachu odpowiadał wystrój najważniejszych pomieszczeń.

Budowa gmachu Sejmu Śląskiego i Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach, źródło: NAC

Gmach Sejmu Śląskiego i Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach, źródło: Polona

Sala posiedzeń Sejmu Śląskiego, źródło: NAC

W budynku znajdują się 634 pomieszczenia zlokalizowane na siedmiu kondygnacjach (pięciu nadziemnych oraz dwóch podziemnych) oraz 1300 okien. Łączna długość korytarzy to ponad 6 km, obwód korytarza na każdym z pięter ma ok. 400 m. Kubatura całości wynosi aż 161 474 m³!

Z założenia gmach pomyślany został jako pomnik polskości na odzyskanych po wiekach wschodnich ziemiach Śląska. Budowla jest nośnikiem ważnych treści ideowych. Elewacje obiega ozdobny, płaskorzeźbiony fryz z motywami różg litorskich (symbolizujących najwyższą władzę wykonawczą), tarcze z inicjałami „RP” (Rzeczypospolita Polska) oraz stylizowane orły legionowe.

Na wewnętrznym dziedzińcu znajduje się serce gmachu — salę Sejmu Śląskiego umieszczono jakby w osobnym budynku wzniesionym na planie pólipsy poprzedzonym monumentalnym westybulem (wejściem) z kopułą.

Sala ma układ dwukondygnacyjny i oparta jest na klasycznym wzorze starożytnego teatru z siedziskami poselskimi, okalającymi promieniście część prezydialną. Całość wzbogacają galerie dla publiczności, budynek wieńczy kopuła ze szklanym świetlikiem, a wejście przypomina renesansowy dziedziniec z krużgankami i wystawną klatką schodową. Sala ta stała się wzorcem dla Sali Posiedzeń w Sejmie w Warszawie.

W gmachu znajdują się również inne sale o reprezentacyjnym charakterze oraz liczne pomieszczenia biurowe. W podziemiach umieszczono **skarbiec**, gdzie przechowywano rezerwy finansowe Skarbu Śląskiego. Działa tam także tzw. **winda paciorkowa**, popularnie określana jako „paternoster”, w której bezdrzwiowe kabiny dźwigu okrężnego ciągle krążą, nie zatrzymując się na piętrach.

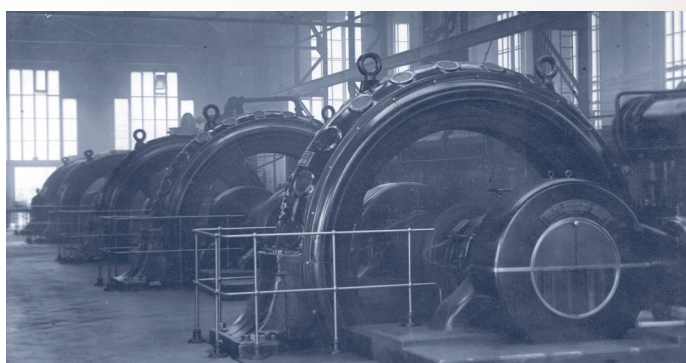
Gospodarcze serce kraju

Huta cynku Hohenlohe w Welnowcu, źródło: NAC

Obszar włączony w granice II RP był silnie zindustrializowany, co miało duże znaczenie dla odbudowującego się państwa. **Na terenie Górnego Śląska pozyskiwano 73% węgla, 87,7% cynku, 71% stali i 99,7% ołowiu całej polskiej produkcji.** Po podziale dokonany przez Komisję Plebiscytową Polsce przyznano 53 kopalnie węgla, 5 hut żelaza, 18 hut cynku, ołowiu i srebra oraz 8 elektrowni. Między innymi dzięki temu u schyłku lat 20. Polska była piątym producentem węgla na świecie, odpowiadała również za 12% światowej produkcji cynku (co dawało jej trzecie miejsce na świecie). Do największych przedsiębiorstw należały wtedy np. Huta Bismarck S.A. w Wielkich Hajdukach, Kombinat cynkowo-węglowy Hohenlohe S.A. w Welnowcu oraz Państwowa Fabryka Związków Azotowych w Chorzowie.

By zapewnić sprawne połączenie komunikacyjne Śląska z resztą państwa polskiego, władze II RP zdecydowały się na rozpoczęcie ambitnego projektu budowy nowoczesnej linii kolejowej. **Magistrala węglowa**, licząca 552 km, została wybudowana w latach 1926–1933 (choć normalny ruch kolejowy na całej długości magistrali był możliwy dopiero w 1937 roku). Połączyła Górny Śląsk z Pomorzem, umożliwiając szybki transport towarów z południa na północ, co z kolei stymulowało rozwój portu w Gdyni i wzmacniało pozycję Polski na arenie międzynarodowej. Dodatkowo zbudowano 33 dworce kolejowe, m.in. w Gdyni (Gdynia Osobowa), Herbach Nowych, Pankach, Wieluniu (później Wieluń Dąbrowa), Boronowicach czy Janinowie.

Państwowa Fabryka Związków Azotowych w Chorzowie, źródło: NAC

Wysoko rozwinięty przemysł wymuszał dalsze inwestycje w transport. W 1927 roku w województwie śląskim było 2078,5 km dróg bitych (to większa średnia gęstość sieci drogowej niż w ówczesnych Niemczech). W latach 30. rozbudowano lotnisko na Muchowcu, dając Katowicom bezpośrednie lotnicze połączenie z Warszawą.

Wysoki poziom urbanizacji oraz doskonale rozwinięty przemysł przyciągały ludzi do województwa. Wedle spisu ludności z 1931 roku (jedynego, który objął województwo śląskie) polski Śląsk zamieszkiwało 1 295 027 osób, a średnie zagęszczenie ludności wynosiło przeciętnie 307 osób na km² (przy ówczesnej średniej dla kraju 80 osób na km²!). Aż 54,6% czynnych zawodowo mieszkańców regionu deklarowało pracę w górnictwie i przemyśle (w skali ogólnopolskiej 19,2% populacji).

Państwowa Fabryka Związków Azotowych w Chorzowie, źródło: NAC

Edukacja i kultura – nowe inicjatywy

Instytut Pedagogiczny w Katowicach, później Śląskie Konserwatorium Muzyczne, źródło: NAC

Instytut Pedagogiczny w Katowicach (1928)

Plany powołania na Górnym Śląsku uczelni wyższej sięgały jeszcze 1921 roku. Zakładano, że po przyłączeniu do Polski na terenie Górnego Śląska powstanie uniwersytet i politechnika, jednak na przeszkodzie stanęły problemy kadrowe. Do pomysłu powrócono pod koniec lat 20. W 1928 roku z inicjatywy wojewody Michała Grażyńskiego powołano Instytut Pedagogiczny. Pierwszy uniwersytet powstał jednak w Katowicach dopiero po II wojnie światowej.

Państwowe Konserwatorium Muzyczne (1929)

Wojewoda Michał Grażyński w 1929 roku otrzymał pozwolenie na utworzenie Państwowego Konserwatorium Muzycznego. W 1931 roku przekazano je pod opiekę Towarzystwa Muzycznego w Katowicach. Trzy lata później powołano siedmiowydziałowe Śląskie Konserwatorium Muzyczne. Uczelnia znana jest dziś jako Akademia Muzyczna. Do jej absolwentów należą m.in. Wojciech Kilar, Stanisław Sojka, Lora Szafran, Krystian Zimmerman i Piotr Beczała.

Budowa Domu Oświatowego Towarzystwa Czytelni Ludowych w Katowicach, źródło: NAC

Po włączeniu Śląska w granice II Rzeczypospolitej władze podjęły szereg działań, by zintegrować społeczeństwo. Powstały liczne inicjatywy, które miały zapewnić edukację Gómoślązakom, zwłaszcza robotnikom dotąd poddawanych germanizacji. Zadbano także o dostarczenie oferty kulturalnej. Wśród różnych projektów kulturalno-edukacyjnych II RP znalazło się m.in. inauguracja Teatru Polskiego (1922), powołanie Wyższego Studium Nauk Społeczno-Gospodarczych (1936), oraz wybudowanie kompleksu Domu Powstańca wraz z kinem Zorza (1937).

Śląskie Techniczne Zakłady Naukowe, źródło: NAC

Śląskie Techniczne Zakłady Naukowe (1931)

Wysoki stopień industrializacji Górnego Śląska powodował ciągłe zapotrzebowanie na ekspertów o dobrze rozwiniętych kompetencjach technicznych. Aby sprostać wyzwaniom nowej rzeczywistości i zapewnić dopływ wykwalifikowanych kadr, uchwałą Sejmu Śląskiego z 30 marca 1931 roku zostały powołane Śląskie Zakłady Techniczne. Uroczyste otwarcie miało miejsce 21 października 1933 roku. Szkoła cieszyła się dużą popularnością – w roku inauguracyjnym na 180 miejsc zgłosiło się 560 kandydatów!

Wyższe Studium Nauk Społeczno-Gospodarczych (1937)

Powołano je w grudniu 1936 roku, a otwarto w styczniu 1937. Początkowo obejmowało tylko Wydział Organizacji Przemysłowej, niedługo później także Wydział Administracji Publicznej. Kształcenie odbywało się w gmachu Śląskich Technicznych Zakładów Naukowych. Działanie szkoły przerwał wybuch II wojny światowej. Dziś to Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach.

Biblioteka Śląska (1922/1934)

Wraz z powołaniem Sejmu Śląskiego w 1922 roku utworzono Bibliotekę Sejmu Śląskiego. Początkowo zawierała głównie księgozbiór o tematyce administracyjnej i prawnej. Zasoby szybko rozrastały się o teksty o coraz bardziej zróżnicowanej tematyce, w tym *silesiaca* – piśmiennictwo dotyczące Śląska. W 1934 roku Sejm Śląski przekształcił Bibliotekę w samodzielną jednostkę organizacyjną – Śląską Bibliotekę Publiczną. Od 1934 roku jej adres to ulica Francuska 12 (dziś Dom Oświatowy Biblioteki Śląskiej). Obecnie budynek głównej instytucji mieści się na placu Rady Europy 1.

Symbol nowoczesności: Muzeum Śląskie

Wśród wielu obszarów działania władz nowego województwa śląskiego kultura zajmowała szczególne miejsce. Wyjątkowym tego przejawem stało się utworzenie Muzeum Śląskiego, świadectwa polityki kulturalnej II RP na Górnym Śląsku. Formalnie Sejm Śląski podjął uchwałę o jego powołaniu 23 stycznia 1929 roku, dla upamiętnienia dziesiątej rocznicy niepodległości Państwa Polskiego. Misją instytucji było gromadzenie i naukowe opracowywanie świadectw materialnego i niematerialnego dziedzictwa Śląska, uważanego za istotną część kultury ogólnopolskiej.

Siedzibę muzeum zaprojektował architekt Karol Schayer w 1934 roku. Budowę rozpoczęto w 1936 roku. **Był to jeden z najnowocześniejszych budynków muzealnych w ówczesnej Europie, wyposażony we wszelkiego rodzaju techniczne udogodnienia, w tym m.in. schody ruchome uruchamiane fotokomórkami.** Prosta, surowa i monumentalna bryła, postawiona w nowoczesnej stalowej konstrukcji szkieletowej, całkowicie zrywała z dotychczasową tradycyjną formą muzeum-palacu i wyznaczała nowy kierunek projektowania placówek muzealnych.

Muzeum Śląskie w Katowicach, źródło: NAC

Gmach Muzeum Śląskiego, będący w założeniu – podobnie jak siedziba Sejmu Śląskiego – manifestacją związku Śląska z Polską, miał się stać częścią reprezentacyjnego zespołu urbanistycznego. Głównymi elementami układu, łączącego symbolicznie władzę i kulturę, miały być budynki Sejmu Śląskiego i Muzeum Śląskiego. Między nimi zaprojektowano główny plac oraz dwa pomniki: Bolesława Chrobrego oraz konny marszałek Józefa Piłsudskiego z wizerunkami powstańców śląskich i Matki Ślązaczki na cokole. Program ideowy planowano dopełnić dwiema olbrzymimi płaskorzeźbami na fasadzie, a całość założenia propagandowo manifestowała postęp cywilizacyjny, jaki dokonał się na Śląsku po przyłączeniu go do Polski.

Muzeum miało być oddane do użytku jesienią 1939 roku, prowadzono już prace wykończeniowe, ale plany te przekreślił wybuch II wojny światowej. Bogate zbiory wywieziono, a siedziba muzeum została rozebrana. Miało to związek z faktem, że polskie muzeum było propagandową odpowiedzią dla niemieckiego Oberschlesisches Landesmuseum (obecnie Muzeum Górnośląskie) w Bytomiu, a Niemcy starali się w latach 1941–1944 usunąć wszelkie oznaki polskości Górnego Śląska.

Modernizm nie tylko katowicki

Szczególnym zjawiskiem na Śląsku po roku 1922 była architektoniczna rywalizacja pomiędzy terenami polskimi i niemieckimi. Treści ideologiczne tworzonej architektury znajdowały odzwierciedlenie w jej szacie stylistycznej. Początkowo preferowano zmodernizowany klasycyzm, ale z czasem wyparł go tzw. styl międzynarodowy, będący manifestacją nowoczesności i postępu cywilizacyjnego. Po stronie polskiej rozmachowi budowlanemu sprzyjała autonomia województwa śląskiego – posiadanie własnego skarbu zapewniało fundusze na realizację nowoczesnych projektów. Na terenie polskiej części Górnego Śląska powstało wiele modernistycznych obiektów. Wśród nich wymienić warto gmach KKO przy ul. Wolności w Chorzowie (proj. Stanisław Tabieński), ratusz w Chorzowie (proj. Karol Schayer i Witold Eysymontt), kościół św. Antoniego w Chorzowie (proj. Adam Bellenstedt), szkołę w Piekarach Śląskich (proj. Karol Schayer), sanatorium w Istebnej (proj. Jadwiga Dobrzyńska i Zbigniew Łoboda) czy zabudowę centrum Wisły. Na szczególną uwagę zasługuje wybudowana na Zadnim Groniu w Wiśle rezydencja, przekazana w 1931 roku przez władze wojewódzkie prezydentowi RP (tzw. Zameczek Prezydencki) jako symbol jedności Polski i Śląska.

Na tle polskich ośrodków architektury w międzywojniu wyróżniała się tzw. **katowicka moderna**. Inwestycje związane były m.in. z koniecznością organizacji życia publicznego. Powstawały siedziby urzędów, instytucji kultury, banków, szkół, a także hale targowe, kościoły i budynki mieszkalne. Do najznamienszych realizacji tego okresu należy Drapacz Chmur (ul. Żwirki i Wigury 15), zrealizowany według projektu Tadeusza Kozłowskiego i Stefana Bryły. Pierwszy w Polsce wysokościowiec i jeden z najwyższych budynków ówczesnej Europy oddano do użytku w 1934 roku (miał 17 kondygnacji, w tym 3 podziemne, a 8 kondygnacji w części przeznaczono na urzędy). W poczet najważniejszych architektów należy zaliczyć Tadeusza Michejdę oraz Karola Schayera.

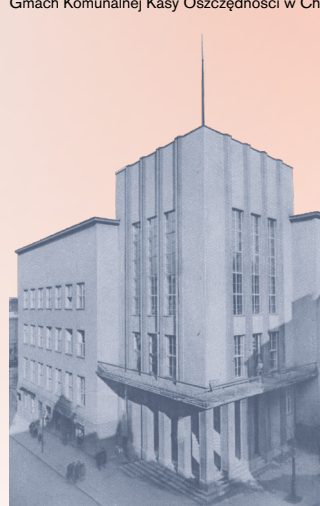
Wśród znakomitych gmachów wybudowanych w Katowicach w okresie międzywojennym, których modernistyczne kształty można do dziś podziwiać, są: Dom Oświatowy (ul. Francuska 12), dom mieszkalny przy ul. Dąbrowskiego 24, gmach Urzędów Niezespółonych (plac Sejmu Śląskiego), Bank Gospodarstwa Krajowego (ul. Mickiewicza 3), kościół garnizonowy (ul. Skłodowskiej-Curie 20), willa architekta Tadeusza Michejdy (ul. Poniatowskiego 18) czy domy przy ulicy PCK.

Gmach Komunalnej Kasy Oszczędności w Chorzowie, źródło: NAC

Dziecięce Sanatorium Przeciwgruźlicze w Istebnej, źródło: NAC

Dom Oświatowy Towarzystwa Czytelni Ludowych w Katowicach, źródło: NAC

Gmach Izby Skarbowej w Katowicach, źródło: Biblioteka Śląska

Śląskie działaczki

Kurs wychowania obywatelsko-państwowego referentek Towarzystwa Polek w Katowicach, źródło: Polona

Górnoślązaczka II RP to figura, która schematycznie odzwierciedla złożoność społeczeństw tamtego czasu. Konflikty klasowe przecinały podziały narodowe, a trzy nogi górnośląskiego sacrum: katolicyzm, protestantyzm i judaizm znacząco wpływały na proces emancypowania się kobiet, tworząc nurt o tempie i przebiegu odmiennym niż na pozostałych ziemiach polskich.

Polsko-górnośląski ruch kobiecy narodził się około 1900 roku. Do jego nesterek należały m.in. **Teodora Dombkova** i **Ludwika Radziejewska** działające w Bytomiu oraz **Karolina Hagerowa** związana z Zabrzem. Dołączyły do nich Ślāzaczki: **Petronela Golasiowa (Królewska Huta)**, **Józefa Bramowska (Żyglin)**, **Zofia Koniarkowa (Bogucice)**, **Albina Balasowa (Szopienice)**, **Marianna Górniak-Cieñciałowa (Cieszyn)** oraz dziesiątki innych niezwykłych kobiet. Najbardziej znaczące kobiece wiece patriotyczne odbyły się w 1904 roku w Bytomiu, w 1907 roku w Katowicach oraz w 1908 roku w Królewskiej Hucie. Kobiety apelowały o nauczanie w języku polskim, wychowanie w duchu polskości i nadawanie polskich imion dzieciom. W 1914 roku w Bytomiu powstał Związek Towarzystw Kobięcych. Mimo różnic płaszczyzną, która je jednoczyła, pozostały sprawy narodowe i wspólne akcje antyniemieckie.

W latach 20. XX wieku Związek Towarzystw Polek, skupiający wszystkie działające na Śląsku organizacje kobiece, szacunkowo liczył od 35 do 50 tys. członkiń. O udziale kobiet w powstaniach śląskich i akcji plebiscytowej (1919–1921) sporo mówią liczby. Stanowiły około 20% wszystkich zaangażowanych w górnośląski plebiscyt. Umiejętnie tworzyły sieci społeczne, działały jako wiecowe mówczynie, zarządczynie i organizatorki głosowania, jako tłumaczki, autorki ulotek, apeli i artykułów oraz utalentowane propagandystki.

Część z nich wzięła do ręki broń – jako powstanki, kurierki, wywiadowczynie, medyczki, sanitariuszki, łączniczki, wartowniczk i biorące udział w pracach zaopatrzenia frontu. **Maria Kujawska** – pierwsza śląska lekarka – zajmowała się rannymi w kilku punktach sanitarnych oraz prowadziła pociąg sanitarny grupy „Wschód” do szpitala w Sosnowcu, dowodziła obsługą medyczną frontu i szkoliła kadry sanitariuszek w stopniu porucznika.

W niepodległej Rzeczypospolitej doszło do rozłamów w śląskim ruchu kobiecym – reprezentowały wtedy różne fronty ideowe swoich członkiń. Jedną z najbardziej rozpoznawalnych twarzy śląskiej chadecji stała się Elżbieta Korfanty, posłanka Sejmu Śląskiego III kadencji. W latach 30. ważną rolę odegrało Towarzystwo Polek wraz z Towarzystwem Młodych Polek. Kobiety angażowały się w spółdzielczość, były też członkiniami Związku Powstańców Śląskich, Związku Obrony Kresów Zachodnich, Towarzystwa Gimnastycznego Sokół czy ZHP. Aktywnie uczestniczyły w obchodach rocznic narodowych oraz manifestacjach patriotycznych. W 1936 roku liczba kobiet zrzeszonych w ruchu kobiecym liczyła łącznie ok. 67 tys. osób.

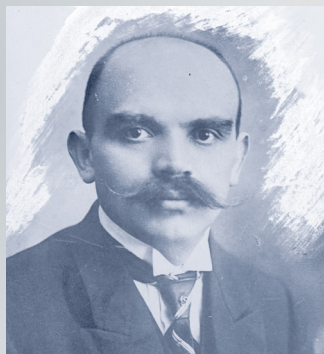

Józefa Bramowska, źródło: NAC

Nazwiska, które warto znać

Konstanty Wolny, źródło: NAC

Józef Rymer, źródło: NAC

General Stanisław Szeptycki w rozmowie z poetą ludowym Wawrzyniec Hajdą, źródło: NAC

Wawrzyniec Hajda

(8 sierpnia 1844–27 marca 1923)

Polski działacz ludowy, organizator polskich akcji patriotycznych, poeta i kompozytor (pozostawił po sobie ponad 300 melodii) nazywany Śląskim Wernyhorą. W wieku 27 lat stracił wzrok, co było dla niego momentem przełomowym – rozpoczął działalność patriotyczną, a jego dom stał się miejscem spotkań propolsko nastawionej ludności. Zmarł 27 marca 1923 roku w Piekarach Śląskich.

Konstanty Wolny

(5 kwietnia 1877–9 listopada 1940)

Pierwszy marszałek Sejmu Śląskiego, polski działacz niepodległościowy i jeden z autorów Statutu Organicznego Województwa Śląskiego. Pracował jako prawnik w Gliwicach i podejmował się obrony propolskich organizacji patriotycznych borykających się z polityką Kulturkampfu. W 1911 roku dołączył do Stronnictwa Polskiego na Śląsku, a w 1918 roku został członkiem Naczelnej Rady Ludowej. Aktywnie działał w trakcie plebiscytu i kierował pracami Komisji Samorządowej, która przygotowała Statut Organiczny Województwa Śląskiego. Rok później brał udział w przygotowaniu polsko-niemieckiej umowy o podziale górnego Śląska. Od 1922 do 1935 roku pełnił funkcję marszałka Sejmu Śląskiego. Z jego inicjatywy powstała Biblioteka Śląska.

Józef Rymer

(9 lutego 1882–5 grudnia 1922)

Polski działacz narodowy. Pierwszy (i jedyny wywodzący się ze Śląska) wojewoda śląski II RP, uczestnik konferencji pokojowej w Paryżu po I wojnie światowej. Był zaangażowany w pomoc uchodźcom ze Śląska po I powstaniu śląskim. W okresie plebiscytu i powstań bliski współpracownik Wojciecha Korfante. Działal na rzecz poprawy sytuacji robotników – 1 grudnia 1918 roku z jego inicjatywy wprowadzony został ośmiogodzinny dzień pracy. W roku 1919 został posłem na Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej. Należał do Komisji Samorządowej, która opracowała Statut Organiczny Województwa Śląskiego ogłoszony 15 lipca 1920 roku. W trakcie trzeciego powstania zajmował się m.in. zaopatrzeniem powstańców w żywność. W czerwcu 1922 roku został pierwszym wojewodą śląskim. **20 czerwca 1922 roku witał stojących na czele polskich wojsk generała Szeptyckiego podczas włączania przyznanych Polsce ziem w granice kraju.** Kilka miesięcy później zmarł.

Michał Grażyński

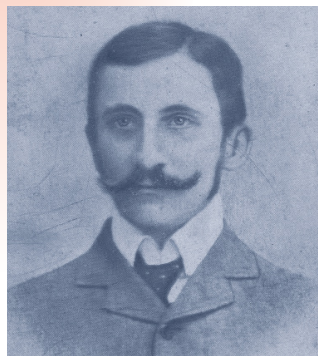
(12 maja 1890–10 grudnia 1965)

Michał Grażyński był uczestnikiem II i III powstania śląskiego. Uważał, że o przynależności regionu może zdecydować tylko walka zbrojna. 28 sierpnia 1926 roku otrzymał nominację na wojewodę śląskiego. W 1929 roku był jednym z inicjatorów powołania Muzeum Śląskiego. W czasie swojego urzędowania koncentrował się głównie na rozwoju szkolnictwa – doprowadził m.in. do powstania Śląskich Technicznych Zakładów Naukowych. Po 1933 roku zwalczał wszelkie przejawy nazizmu. Był przeciwnikiem politycznym Wojciecha Korfante. W 1939 roku opuścił Górny Śląsk.

Andrzej Mielecki

(30 listopada 1864–17 sierpnia 1920)

Współzałożyciel i członek polskich towarzystw na terenie Katowic. W 1908 roku przyczynił się do założenia Towarzystwa Lekarzy Polaków na Górnym Śląsku. Był aktywny w Komitecie Wykładów Ludowych im. Adama Mickiewicza i Towarzystwie Czytelni Ludowych. Wchodził w skład Powiatowej Rady Ludowej w Katowicach, a w 1919 roku kierował kursami sanitarnymi Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska. Przemyczał broń dla powstańców z terenów Polski na Górny Śląsk. Jego śmierć 17 sierpnia 1920 roku podczas antyplebiscytowych zamieszek była jedną z przyczyn wybuchu II powstania śląskiego.

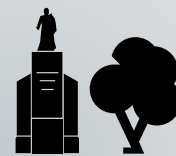

Andrzej Mielecki, źródło: Biblioteka Śląska

Święta i uroczystości

W województwie śląskim, gdzie odsetek zatrudnionych w przemyśle przekraczał 50%, wiele osób nadal pracowało przy uprawie ziemi — były to głównie kobiety. Z drugiej strony odsetek kobiet w przemyśle ciężkim, przetwórstwie przemysłowym oraz w handlu, transporcie, usługach i rzemiośle był w tym regionie najwyższy w Polsce.

Pomimo tak wysokiej aktywności zawodowej śląskich kobiet życie rodzinne i wspólnotowe, zarówno we wsiach, jak i na osiedlach miejskich, zawsze kwitło. Co było godne uwagi: różnorodność wiejskości (obszar od Tarnowskich Gór po Ziemię Cieszyńską i Beskid Śląski) rezonowała z nową, dynamiczną miejskością, tradycyjne rytmy wsi z moderną miejskiego stylu życia.

Śląska rodzina góralska, źródło: NAC

Dożynki śląskie w Katowicach, źródło: NAC

Codzienna egzystencja miejscowej ludności przeplatała się z celebrowaniem ważnych społecznie wydarzeń rodzinnych: komunie święte, wesela, urodziny i obrzędowych: ostatki, wielkanocny zajątek.

W sierpniu i we wrześniu hucznie kończono zbiory zbóż, organizując doroczne dożynki. Ozdobą tego wydarzenia był wieniec żniwny (korona) uwięty z zebranych plonów, kwiatów, ziół i owoców, a prezentowany w barwnym pochodzie ulicami wsi i osiedli miejskich po mszy dziękczynnej.

Żniwa w Tworkowie, źródło: NAC

Ważną rolę w społeczności pełniły spotkania. W długie jesienne wieczory starsze gospodynie i młode dziewczęta spotykały się na darcu (szkubaniu) pierza. Te wydarzenia były dobrą okazją do snucia różnych ciekawych opowieści. Na zakończenie ostatniego wieczoru odbywał się tradycyjny „wyszkubek” z poczęstunkiem, często przy muzyce i tańcach.

Śląska różnorodność

Miedźna na Górnym Śląsku, źródło: NAC

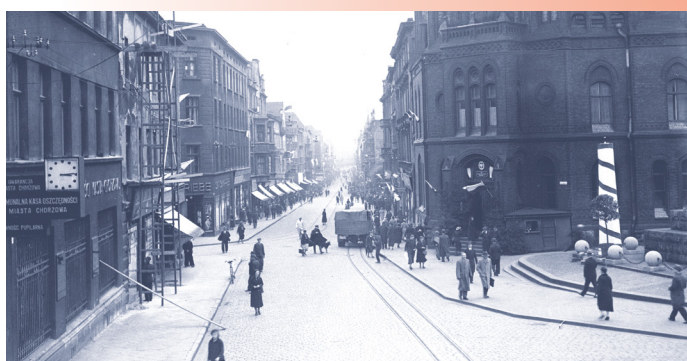
Cieszyn. Ulica Głęboka, źródło: NAC

Zmiana przynależności części Górnego Śląska spowodowała gwałtowne zmiany w strukturze społecznej regionu. Niemcy wyemigrowali, aby urzędy i zakłady przemysłowe mogły dalej działać, potrzeba było nowych kadr. Na Górnym Śląsk migrowali Polacy z innych regionów kraju: Wielkopolski, Galicji oraz pobliskiego Zagłębia. Pojawienie się imigrantów budziło napięcia społeczne i kulturowe. Nawet tak drobne kwestie jak zachowawczość ubioru i odmienne postrzeganie mody mogło wywoływać krytykę.

Jednym z punktów zapalnych był język codzienny. Ludność napływowa nie posługiwała się żadną z lokalnych mów śląskich, co prowadziło do regularnych problemów komunikacyjnych. Napięcia prowadziły do wzrostu popularności też rewizjonistycznych czy głosów separatystycznych.

Uczniowie Szkoły Powszechnej nr 23 w Katowicach, źródło: NAC

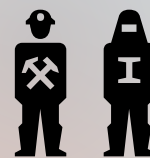

Chorzów. Ulica Moniuszki, źródło: NAC

Wedle spisu z 1931 roku (jedynego, który objął województwo śląskie, ale nie dawał możliwości zadeklarowania języka śląskiego) na 1 295 027 mieszkańców Górnego Śląska język niemiecki jako podstawowy podało 90 545 osób, co oznaczało 7% ludności. Mniejszość niemiecka opierała się próbom polonizacji – rząd niemiecki finansował działalność swoich organizacji nacjonalistycznych. Na Górnym Śląsku działało wiele zreszeń i stowarzyszeń. Państwo polskie, świadome problemu, popularyzowało język polski i polską kulturę. Miało to usprawnić integrację regionu z resztą II RP. Odpowiedzią na działania Niemców było zatem 40 katolickich stowarzyszeń robotników, 50 katolickich stowarzyszeń dla młodych mężczyzn i 25 stowarzyszeń kobiecych.

Religią dominującą na Górnym Śląsku był rzymski katolicyzm. W górnosławskiej optyce okresu międzywojennego myśliciele tacy jak ks. Emil Szramek podkreślali związek Górnosławaków z katolicyzmem, a religię uznawali za siłę utrzymującą polskość mimo germanizacyjnych wysiłków niemieckich. Pozostałe wyznania stawały się wyznacznikiem inności. Niemcy kojarzyli się z protestantami (protestantyzm deklarowało 6% populacji wedle spisu z 1931 roku), a komuniści z ateistami (brak wyznania zadeklarowały tylko 532 osoby, 583 kolejne odmówiły podania wyznania). Judaizm, zgodnie ze spisem ludności z 1931 roku wyznawało 1,46% ludności.

Stroje ludowe

Paradny strój śląski ukształtował się w połowie XIX wieku. Jest nie tylko znakiem lokalnej i narodowej tożsamości mieszkańców Śląska, ale także zapisem historii regionu. Znajdują się w nim zarówno elementy archaiczne (np. kroje bielizny), elementy mody renesansowej i barokowej (np. koronkowe kryzy), jak i modne ówczesnie detale (np. czepce, chusty naramienne). Najbardziej rozpoznawalnym strojem śląskim jest strój rozbarski, nazywany także bytomskim czy górzańskim. Strój męski zanikał od początku XX wieku, kiedy mężczyźni pracujący w przemyśle lub emigrujący porzucali go na rzecz ubioru miejskiego.

Beskid Śląski. Taniec góralski, fot. R. Puchalski, źródło: Biblioteka Cyfrowa UMCS

Jednym z charakterystycznych elementów ubioru górnośląskiej męzkatki była chustka na głowę zwana *purpurką*, wykonana z bawełny w kolorze czerwonym z różnym wzorem wokół krawędzi. Wiązano ją na głowie, z charakterystycznym węzłem z tyłu. Dziewczęta do odświętnego stroju ubierały mirtowe wieńce lub *galandy*, czyli wianki tworzone ze świecidełek, koralików i sztucznych kwiatków. Wybór materiałów używanych w śląskim stroju ludowym odzwierciedlał stan majątkowy mieszkańców i gospodarkę Śląska. Niektóre rodzaje płócien powstawały z przędzy wytwarzanej przez gospodynie, które same siały len. Za pieniądze zarobione dzięki pracy w górnośląskim przemyśle, mieszkańcy mogli także kupować gotowe produkty, fabryczne tkaniny wełniane czy nawet jedwabne.

Dożynki śląskie w Katowicach, źródło: NAC

Dożynki śląskie w Katowicach, źródło: NAC

Tradycyjne stroje górali śląskich, podobnie jak odzież innych górali karpaccich, były archaiczne. Na strój męski składa się płócienna koszula z haftem krzyżykowym, czerwona lub czarna kamizelka zwana *bruclikiem*, spodnie *nogawice* i wełniana katana *gunia*. Na stopy zakładało się wełniane skarpety *kopyce* i skórzane *kierpce*. Strój kobiecy z kolei składał się z płóciennej halki *ciasnoch* oraz białej koszulki *kabotka* ozdobionej haftem krzyżykowym.

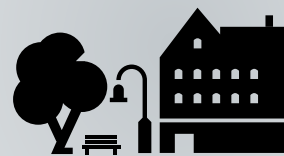
Hafty na tradycyjnej odzieży górali w Beskidzie Śląskim należały do najstarszych wyszyć zarówno pod względem techniki, sposobu wykonania, jak i motywów czy kolorystyki. Beskidzki haft krzyżykowy (liczony ścieg warkoczykowy) wyróżniał się tym, że wyszywa się tło wzoru, a nie motyw. Niewyszyte miejsca tworzyły zamierzony ornament w prostokątnym pasie. Haft wykonywany był jednym kolorem nici. W stroju kobiecym kolorem czerwonym, bordowym lub czarnym na koszuli *kabotka* wyszywano mankiety rękawów *lymieczki* i stojkę wokół szyi *obójek*.

Dolną część ubioru stanowiły dwie zapaski: z tyłu czarna, marszczony płócienny *fortuch*, a z przodu cienki fartuszek farbowany na kolor niebieski lub drukowany we wzory. Na nogach długie czerwone wełniane *nogawiczki*, skarpety, czyli *kopytka* i skórzane *kierpce*. Panny chodziły z odkrytą głową i włosami zaplecionymi w warkocz. Mężatki nosiły białe czepce siatkowe z koronkową wstawką na czole, a na nie nakładały jeszcze płóciennie chustki.

U mężczyzn na koszuli haft miał kolor czarny lub czerwony, a na koszuli odświętnej haftowało się brązowe mankiety *lymce* i wykończenie dekoltu *zoniedzy* ze znacznikiem w kolorze czarnym.

Cechą tych jednobarwnych zdobień były motywy geometryczne, które miały swoje nazwy gwarowe: *koźidelka*, *koloska*, *krosienka*, *wózek*, *chmielina*, *zawijoki*, *maryjonek*, *cietyna*, *trzepotki*, *chmury*, *riża*, *cygon*, *róża*, *gwiazda*, *gwiozdzka*, *krzyż*, *dukotek*, *orzech*, *kończynka*, *godek*, *bobulki*, *kwiotki*.

Rytm życia

Huta cynku Hohenlohe w Welnowcu, źródło: NAC

Górny Śląsk wyróżniał się na tle II RP pod względem warunków życia mieszkańców. Różnice dotyczyły m.in. edukacji – w 1936 roku wskaźnik absencji dzieci objętych obowiązkiem szkolnym oscylował w okolicy 0,8% (dla Polski średnia wynosiła 11,3%). Przyjmuje się, że w okresie międzywojennym około 60% ludności Polski znalazło zatrudnienie w rolnictwie. Sytuacja na Górnym Śląsku kształtowała się zgoła inaczej. Aż 54,6% górnosłaskiej populacji utrzymywało się z pracy w przemyśle i górnictwie.

Przekładało się to na stosunkowy dobrobyt lokalnej populacji. W latach 30. XX wieku średnia płaca w górnictwie na terenie Zagłębia Górnosłaskiego wynosiła około 20 zł dziennie. Dla porównania praca w rolnictwie, które stanowiło podstawę zatrudnienia większości mieszkańców Polski (wedle spisu z 1931 roku 60,3% ogółu), oscylowała jedynie około 1,7 zł dziennie.

Górnicy, źródło: NAC

Katowice, reprezentacyjne miasto Górnego Śląska, wyróżniało się nowoczesnym charakterem w porównaniu do pozostałych polskich metropolii i stosunkowo powszechnym dostępem do luksusowych jak na II RP technologii. Aż 92,7% budynków było zelektryfikowanych (w pobliskim Krakowie było to 59,2%, a w Warszawie 67,8%); dostęp do bieżącej wody miało zapewnione 96,4% budynków (Warszawa: 62%, Łódź: 14,7%); do kanalizacji podłączono natomiast 68,3% budynków (średnia ogólnopolska 12,9%). Pod względem populacji było to siódme największe miasto Polski.

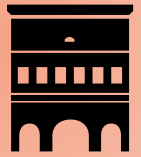

Szosa Katowice-Królewska Huta, źródło: NAC

W 1924 roku po ulicach Górnego Śląska przemieszczały się 842 auta (na 10 000 mieszkańców przypadało 37,1 samochodu, był to wynik znacznie przewyższający polską średnią – 12,1 samochodu). Niestety ilość aut nie przekładała się na jakość dróg poza największymi ośrodkami miejskimi – dopiero w 1928 roku na polskim Górnym Śląsku podjęto starania, by przy budowie nowych arterii stosować tzw. ulepszone nawierzchnie (beton, asfalt).

Podział Górnego Śląska między Polską i Niemcami sprawił, że żyjąca na tym terenie społeczność znalazła się w dwóch państwach. Często zdarzało się tak, że część rodziny nagle znalazła się za granicą. Wprowadzono karty cyrkulacyjne, które miały ułatwić życie lokalnej ludności. Umożliwiały one Górnosłazakom względnie bezproblemowe przekraczanie granicy i przemieszczanie się po całym terenie plebiscytowym. Z tym wiązał się przemysł – niemieckie zapalniki były popularną kontrabandą, tańszą alternatywą dla tych sprzedawanych w Polsce okładanych dodatkowym podatkiem. Proceder był tak powszechny, że na ulice górnosłaskich miast wysyłano nieumundurowanych tajnych funkcjonariuszy, których zadaniem była kontrola oficjalnego państwowego stempla akcyzowego dopuszczającego je do obrotu.

Atrakcje turystyczne wczoraj i dziś

Nikiszowiec, źródło: NAC

Nikiszowiec

Zabytkowe osiedle robotnicze powstałe w latach 1908–1919 nazwane Nickischschacht od pobliskiego szybu kopalnianego Nickisch. Współczesną polską nazwę Nikiszowiec otrzymało w 1922 roku, gdy po zmianach terytorialnych znalazło się na obszarze przyłączonym do Polski. Na terenie Nikiszowca za II RP działały liczne polskie organizacje społeczne: Towarzystwo Gimnastyczne Sokół, Związek Harcerstwa Polskiego czy oryginalnie powołane w Poznaniu Towarzystwo Czytelni Ludowych. Nikiszowiec od 2006 roku znajduje się na Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego, a w 2011 roku rozporządzeniem prezydenta RP został uznany za Pomnik Historii.

Cieszyn. Rynek (plac Jana III Sobieskiego), źródło: NAC

Stare miasto w Cieszynie

W 1920 roku podzielono miasto Cieszyn na część polską i czeskosłowacką. Po stronie polskiej znalazło się stare miasto wraz z rynkiem i wzgórzem zamkowym. Rynek cieszyński pochodzi z XV wieku i zachował się w dobrym stanie do dziś, otoczony jest kamienicami w barokowo-klasycystycznym stylu. W jego centrum znajduje się studnia z posągami św. Floriana. Od rynku odchodzą liczne wąskie historyczne uliczki, którymi można dojść na wzgórze zamkowe. Znajdują się na nim zachowana rotunda św. Mikołaja (jedyna rotunda romańska na terenie Polski) datowana na XI–XII wiek, relikty zamku oraz zbudowana w XIV wieku Wieża Piastowska.

Beskid Śląski. Czańtoria Wielka, ze zbiorów prof. F. Uhorczaka źródło: Biblioteka Śląska

Beskid Śląski

Malownicze pasmo górskie zaliczane do Beskidów Zachodnich. Jego najwyższymi szczytami są Skrzyczne (1257 m n.p.m.) oraz Barania Góra (1220 m n.p.m.). Ma rozbudowaną sieć szlaków pieszych i rowerowych, w tym liczne wyciągi, punkty widokowe, koleje krzesiowe oraz trasy narciarskie. Beskid Śląski charakteryzuje się bardzo dobrze rozwiniętą infrastrukturą turystyczną w tym pokaźną bazą noclegową znacznie ułatwiającą wędrowki po górach, której część powstała w międzywojniu (np. Dworzec Beskidzki w Zwardoniu). Perłą Beskidu Śląskiego jest Wisła, która za czasów II RP przeżyła bujny rozwój jako popularna miejscowość wypoczynkowa.

Widok na kopalnię Guido, źródło: Biblioteka Śląska

Kopalnia Guido

Zabytkowa kopalnia węgla kamiennego. Po 1922 roku pozostała po stronie niemieckiej, jednak była obsługiwana przez polską załogę. Obecnie budynek pełni funkcję skansenu górniczego, umożliwiającego zapoznanie się z dawnymi technikami wydobywania węgla oraz technologią stosowaną w górnictwie.